

УДК 7.01/727.79

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.3.9>**Михайлова Рада Дмитрівна,**

доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри графічного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
ORCID ID: 0000-0002-7264-0205
radami1818@gmail.com

ТЕАТРАЛЬНІ ПРОЄКТИ ЗАХИ ХАДІД

У статті розглянуто інновації архітектурного, дизайнерського та художнього мислення видатної архітекторки XX-початку XXI ст. Захи Хадід в роботі над проєктами театральних споруд. На прикладі Оперного театру в Гуанчжоу (Китай) проаналізовано алгоритми та амплітуду творчого пошуку мисткині, шляхи вироблення нею підходів до архітектурного рішення в реалізації авторської ідеї театру та сценічного середовища. Розкрито особливості творчо-світоглядних уявлень Захи Хадід про театр XXI ст. як твір архітектурного дизайну.

Мета. Дослідити та висвітлити творчий внесок Захи Хадід у світову архітектуру театральних споруд; з'ясувати методи її роботи та специфіку творчого мислення на основі реалізованих та нереалізованих театральних комплексів сценічного простору, розроблених видатною архітекторкою наприкінці XX-на початку XXI ст.

Методологія. Дослідження ґрунтується на соціокультурній, історико-теоретичній, емпіричній та порівняльній методології, використано методи аналізу, синтезу, моделювання; для розкриття особистого творчого бачення - біографічний підхід тощо.

Результати. В процесі вивчення роботи Захи Хадід над ідеєю оперного театру виявлено світоглядні установки мисткині, специфіку її підходів до реалізації проєкту, способи візуалізації архітектурних образів, особливості організації сценічного простору засобами архітектурного дизайну. Науковий аналіз проєктів трьох театрів Захи Хадід показав потенціал її творчих можливостей. На прикладі Оперного театру в Гуанчжоу конкретизовано напрями генерування відповідної ідеї шляхом звернення до топографії, геології, філософії, світової та регіональної культури. Підсумовано, що Оперний театр Гуанчжоу (Китай) синтезує в своєму образі природу, архітектуру, мистецтво й дизайн-технології, ставши каталізатором подальшого розвитку міста.

Наукова новизна дослідження полягає у вивченні методів роботи Захи Хадід, розкритті особливостей її образної мови, зокрема, у генеруванні візуальних образів архітектури за технологіями дизайну, що є актуальним досвідом для розвитку архітектури в світі та в Україні.

Практична значимість дослідження обумовлена розширенням інформації та поглибленням практичних навичок роботи з проєктування сучасних оперних театрів, опануванням механізмами формування концепції та зримого образу архітектури. Отримані результати доводять необхідність вивчення досвіду Захи Хадід як інструменту створення та реалізації дизайну театрального простору. Матеріали роботи можуть бути використані в навчальному процесі, практичній діяльності у сфері творчих індустрій та мистецтва.

Ключові слова: архітектура XX-початку XXI ст., театр опери та балету, дизайн сценічного простору, предметно-просторове середовище, візуальний образ, творчість Захи Хадід.

Mykhailova Rada. THEATER PROJECTS OF ZAHA HADID

The article examines the innovations of the architectural, design and artistic thinking of the outstanding architect of the XXth-early XXIst centuries. Zaha Hadid at work on projects of theater buildings. Using the example of the Opera House in Guangzhou (China), the algorithms and amplitude of the artist's creative search, the ways of her developing approaches to the architectural solution in the implementation of the author's idea of the theater and stage environment are analyzed. The peculiarities of Zaha Hadid's creative worldview about the theater of the XXIst century are revealed as a work of architectural design.

The purpose. To investigate and highlight the creative contribution of Zaha Hadid to the world architecture of theater buildings; to find out the methods of her work and the specifics of her creative thinking on the basis of realized and unrealized theater complexes of the stage space, developed by the outstanding architect at the end of the 20th and the beginning of the XXIst centuries.

Methodology. The research is based on socio-cultural, historical-theoretical, empirical and comparative methodology, methods of analysis, synthesis, and modeling are used; to reveal a personal creative vision - a biographical approach, etc.

The results. In the process of studying Zaha Hadid's work on the idea of an opera house, the artist's outlook, the specifics of her approaches to project implementation, ways of visualizing architectural images, and the peculiarities of organizing the stage space by means of architectural design were revealed. The scientific analysis of Zaha Hadid's three theater projects showed the potential of her creative abilities. Using the example of the Opera House in Guangzhou, directions for generating a suitable idea are specified by referring to topography, geology, philosophy, world and regional culture. It is concluded that the Guangzhou Opera House (China) synthesizes nature, architecture, art and design technologies in its image, becoming a catalyst for the further development of the city.

The scientific novelty of the study consists in the study of Zaha Hadid's work methods, revealing the peculiarities of her figurative language, in particular, in the generation of visual images of architecture using design technologies, which is a relevant experience for the development of architecture in the world and in Ukraine.

The practical significance of the study is due to the expansion of information and the deepening of practical skills in designing modern opera houses, mastering the mechanisms of concept formation and the visible image of architecture. The obtained results prove the need to study Zaha Hadid's experience as a tool for creating and implementing theater space design. Work materials can be used in the educational process, practical activities in the field of creative industries and art.

Key words: architecture of the XXth-early XXIst centuries, opera and ballet theater, stage space design, object-spatial environment, visual image, work of Zaha Hadid.

Вступ. Модерні театри опери і балету – футуристичні й знакові споруди, збудовані за останнім словом науки і техніки, демонструють злет творчої думки сучасної архітектури. Театральні об'єкти Захи Хадід - це зразки, які демонструють генерування ідей, оригінальне творче бачення, пошук нових мовних висловлювань, які вплинули на формотворчий процес та стиль архітектури театрів ХХІ ст., світовий та український архітектурний дизайн.

Аналіз попередніх досліджень. Серед опублікованих в Україні наукових праць, які стосуються дизайнерських проєктів всевітньо відомої архітекторки Захи Хадід, переважна більшість належить представникам київської архітектурної школи. Водночас проєкти театрів, які розглядали у своїх публікаціях Нікуліна Є.Ю., Акопник С.В., Король Є.І., Криворучко О.Ю., не були окремою темою дослідження, адже у цілому статті стосувалися інших питань. Відтак, незважаючи на світове визнання ідей З. Хадід, її архітектурна діяльність з проєктування театральних об'єктів залишається недостатньо висвітленою у вітчизняних і закордонних наукових працях.

Постановка завдання полягає у теоретичному вивченні архітектурної та дизайнерської діяльності Захи Хадід і на прикладі проєктів театрів розглянути та проаналізувати її досвід у рішенні відповідних завдань.

Результати дослідження та їх обговорення. Заха Мохаммад Хадід (Zaha Mohammad Hadid, 1950–2016) – одна з найвідоміших дизайнерок ХХ ст., чий архітектурний спадок привертає увагу дослідників своєю оригінальністю, креативністю та масштабом. Створені нею споруди торували шлях до архітектури майбутнього; вони, як і спроектовані нею предмети вжитку, є справжніми творами мистецтва.

Заха Хадід, професійний успіх якої засвідчила нагорода у вигляді Притцкерівської премії за заслуги в архітектурі (2004) та звання Дами-командора Ордена Британської імперії (2012), народилася та виросла в Іраку. Після приходу до влади Саддама Хуссейна, її родина покинула батьківщину. Заха вчилася у Лондоні й Бейруті, а згодом, у 1980 р. заснувала архітектурне бюро «Zaha Hadid Architects», де сформувався її стиль та були створені численні дизайнпроєкти. Бунтівні й «руйнівні», вони порушували правила геометрії і принципи фізики, проте втілювали у реальність ідеї, які випереджали час. Задовго до появи комп'ютерних програм і 3D графіки, споруди Захи Хадід вражали плавними об'ємними лініями, кривими ламаними абрисами, «вмонтованими» у тканину стіни багатокутниками та «негеометричними» багатогранниками, просторовими елементами та формами у незвичних новітніх поєднаннях.

Моделюючи архітектуру за комп'ютерними алгоритмами, топологічною оптимізацією, генетичними методами, Заха Хадід насичувала її художніми елементами. Як архітектор, Хадід прагнула вийти із загальноприйнятих канонів і надати проєктованому нею простору візуально відчутного «поштовху», внутрішнього імпульсу, вітального спрямування. Для цього вона зверталася до засобів деформації - викривленої перспективи, акцентування кривих ліній, підкреслення рухливої асиметрії, «вибухання» гострих кутів.

Стиль її проєктів зазвичай відносять до деконструкції [1, 62–66]. Проте, почала вона з конструктивізму, в якому авангардно поєднувалися суворість, геометризм, лаконічність і монолітність. Тільки з часом Заха Хадід прийшла до його антитези, відповідної постмодерній філософії [2]. У 2008 р. її участь у виставці «Архітектура деконструкції» (Deconstructivist Architecture) в Музеї сучасного мистецтва в Нью-Йорку проголосила масовий поворот до деконструктивізму як перспективного новітнього явища. Філософія та стилістика деконструктивізму увійшла не тільки у архітектурні розробки Захи Хадід, а і у її авторський дизайн, що поширився на предмети вжитку – меблі, побутові речі, моделі одягу, взуття, ювелірні прикраси.

При цьому оригінальність дизайнерських рішень Захи Хадід пояснювалася глибоким осмисленням природи архітектури, в якій вона бачила близькість до мистецтва, його мовних засобів та можливостей. Талант Захи Хадід полягав у вмінні створювати органічний архітектурно-мистецький синтез, де архітектура, звертаючись до мистецьких засобів, досягає дизайнерського рішення у незвичних, непередбачуваних формах. Інноваційного та, водночас, художнього змісту проєктам Захи Хадід надавало, зокрема, звернення до форм скульптури, живопису, графіки, а також зразків модерного візуального мистецтва – інсталяцій. Будучи сама автором живопису та графіки, Заха Хадід була палкою шанувальницею творчості киянина Казимира Малевича. Авангардисту К. Малевичу вона присвятила дипломну роботу, у якій доводила злободенність і неви-

черпність його ідей [3]. З високою ступінню вірогідності можна стверджувати, що такі риси світогляду К. Малевича, як креативність, сміливість, творчий розмах вплинули на уявлення самої Захи Хадід. Вона, також, не могла не знати про експериментальні образи, реалізовані у роботі К. Малевича над сценічною постановкою футуристичної опери «Перемога над сонцем» 1913 р. Отже, є вірогідність їх впливу і на сценографію Хадід, яка наслідувала його супрематичній тезі єдності геометричних форм та трьох кольорів, у власній сценографії та – більш широко – архітектури.

Авторка низки зразків театральних декорацій (наприклад, у 2010 р. опери Дж. Пуччіні «Турандот»), Заха Хадід опанувала також ідею організації сценічного простору як особливого типу інтер'єру, суттєво переосмисленого в мистецтві авангарду. В інтерпретаціях Захи Хадід інтер'єр перейшов межу статички і тяжів, як мистецький твір до відповідної форми, тобто до інсталяції. Такі інтер'єри стали відомі за її виставковими проєктами у низці країн, наприклад, в Америці у Нью-Йоркському МоМА та Німеччині, в музеї DAM. Здатні змінювати сприйняття простору та середовища шляхом його організації через оповідальність та часову продовженість [4, с. 91–103], інсталяції З.Хадід органічно перейшли і до її розробок і в архітектурі. Можна стверджувати, що «інсталяційна регуляція» простору, активно задіяна у творчих проєктах Захи Хадід, споріднювала її архітектуру з театральними образами, робила її яскравою й промовистою, як, наприклад, це відзначала преса щодо хмарочосів і центрів культури у Великій Британії, а далі – у проєктах для ОАЕ, Саудівської Аравії, Сербії, Китаю, у зразках меблів і освітлювальних приборів, моделях одягу, взуття, аксесуарів тощо [5, с. 270–280].

У проєкті Оперного театру в Гуанчжоу, ідею інсталяції справедливо вбачають, наприклад, у тому, що сценічне дійство починається, як тільки відвідувач ступає на театральну площу [6]. Прикрашена бронзовими скульптурами, копіями зразків відомих творів мистецтва, як, наприклад, «Мислитель»

О. Родена, огляд площі налаштовує на роздуми про прекрасне, що, разом із проходом, є інтерактивним актом мистецького впливу на глядача ще до його кроку вглиб театральної зали. Розгорнута на тлі фасаду театру з його експресивними виразними об'ємами, що видозмінюються впродовж руху глядача вздовж стіни, скульптурна частина інтелектуально «полемізує» з ним, «супроводжуючи» до головного входу.

Проект Оперного театру в Гуанчжоу не був першим досвідом Захи Хадід в даній ділянці. Впродовж творчого життя вона тричі розробляла проекти театральних споруд. У 1994 р. З. Хадід виграла конкурс проектів Оперного театру заливу Кардіфф у Великій Британії. Попри її перемогу, будівельна компанія не відважилася втілити радикальний дизайн молодій архітекторці і через півтора року відмовилася від зведення споруди. У 2010 р. Заха Хадід взялася за нову роботу з проектування театру, який було замовлено для міста Рабат у Марокко [7]. Grand Theatre – центр для проведення театральних заходів найвищого рівня, був частиною національної програми культурного розвитку Марокко, ініційованою Його Величністю королем Мохаммедом VI. Площа у 27000 квадратних метрів передбачає зведення великого театру на 2 050 місць і малого на 520 місць, амфітеатру на 7 000 глядачів, творчих студій тощо. Вартість проекту складає 120 млн. євро. Марокканський проект, закінчений у 2014 р. у студії Zaha Hadid Architects, як і перший, британський, поки що залишаються не реалізованими.

У 2002 р. на конкурсі проектів з розробки ідеї оперного театру в Гуанджоу в Китаї Заха Хадід знову стала переможницею, надавши проект вартістю близько 1,38 млрд юанів (бл. 200 млн \$). Примітно, що у конкурсному заході взяв участь Рем Коолхаас, якого називають вчителем Хадід. Автор низки відомих у світі споруд, нідерландський архітектор, теоретик деконструктивізму, випускник Гарвардської школи дизайну, Рем Коолхаас поступився першим місцем, хоча саме у його бюро Заха Хадід почала свій творчий шлях.

Доля її китайського проекту виявилася більш вдалою, ніж попередніх: у 2005 р. відбулася урочиста церемонія закладання першого каменю споруди в Гуанчжоу, а у травні 2010 р. театр був відкритий оперою Дж. Пуччіні «Турандот». Проект виявився останнім, реалізований за життя Захи Хадід, яка передчасно померла у 2016 р. Створений у співавторстві з Патріком Шумахером, автором книги «Маніфест параметризму» (2008) [7], архітектура театру в Гуанчжоу демонструє перехід Захи Хадід до параметричного дизайну, в якому її приваблювали ті самі плавні обриси, «перетікаючі» об'єми, багаторівневі простори, які зробили її всесвітню славу як архітектора, який захоплюється декоунструктивізмом. Однак, на цей раз йшлося про параметризм, у якому, попри слабо розвинуті на той час технології у проектуванні і будівництві, вона побачила риси нової архітектурної парадигми, нове розуміння простору, поєднання реального і віртуального в архітектурному об'єкті. Отже, розділений на трикутники театральний

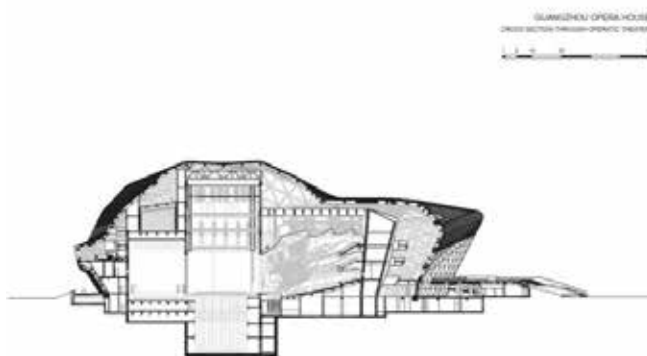

Рис. 1. Заха Хадід. Проект Оперного театру та його реалізація. Гуанчжоу, Китай

простір представляє конструкцію з окремих залів, яким сукупно належить площа в 70 тис. квадратних метрів. Оперний театр Гуанчжоу - найбільший у південній частині Китаю і третій після Національного центру виконавських мистецтв в Пекіні і Шанхайського Великого театру. У масштабному проєкті Оперного театру в Гуанчжоу дослідники відзначають парадоксальність конструкції, протиставлення висот і форм, що надають споруді Захи Хадід вигляду космічної, інопланетної міжгалактичної станції, де центральна зала уявляється як концертний хол для фільму Люка Бессона «П'ятий елемент» [6].

Спланований Захою Хадід як театр XXI ст., він свідомо був виведений архітекторкою за межі відомих архітектурних традицій. Йдеться про давньогрецький історичний спадок, результатом якого став канон організації театрального простору із трьох частин – орхестри, театрона, скени, що проіснував до ренесансу. Винаходом ренесансу, у свою чергу, став театральний простір, який панував в Європі понад три століття: він суміщав сцену і зал для глядачів, перекриті дахом, що дозволило долучити до вистави музику, світло, декорації. Власно, це й призвело до появи нової театральної форми – класичної опери, батьківщиною якої стала Італія.

Театр Захи Хадід підключає ще один пласт світової культури. Ключем в її проєкті є тисячолітній досвід театру Китаю, що виник зі звичаїв та обрядів цієї країни. Китайський театр пов'язують з ритуалами жертвоприношення, які в давнину супроводжувалися демонстра-

цією військового мистецтва володіння списом. Іншу ділянку видовища складала давня хореографія, а саме ритуальні танці у масці тигра з чашею. Ці звичаї трансформувалися у низку уявлень, наприклад, щодо місця театральних видовищ. Воно позначається ієрогліфом «сі», який саме складають елементи у вигляді тигра, списа і чаші [8].

Образ майбутнього комплексу, його архітектурно-дизайнерське рішення Заха Хадід сформувала також через вивчення давніх китайських легенд, зокрема оповіді про п'ять каменів. Філософія легенди в дусі учень Дао відображає діалог культурного і природного начал [9]. У Китаї, де камінь вважають живою істотою, здатною організовувати рух енергетичних потоків, його наділяють магічними якостями, спострігають, намагаються зрозуміти [10]. Оглядаючи долину річки Чжуцзян (Перлинна) з її природним ландшафтом з валунами, Заха Хадід уявила композицію театральної споруди як два динамічні кам'яні об'єми, що нагадують валуни, розділені ущелиною і річкою. Спроектowana Захою Хадід ультрасучасна споруда оперного театру в Гуанджоу, попри те, що створена із сучасних матеріалів - бетону, сталі і скла, тяжіє до копіювання на біонічній основі природних форм. З таких засад походить параметрична архітектура.

Параметрична архітектура, обрана Захою Хадід, зводить в єдиній просторовій моделі динамічні природні форми, відсутність звичної лінійності й симетрії, руйнацію сталого порядку сприйняття традиційної будівлі теа-

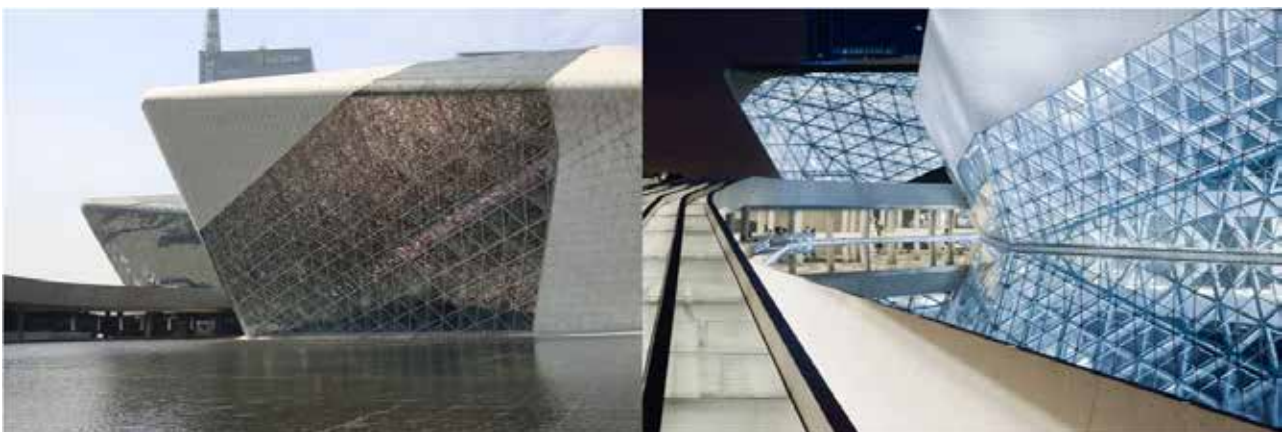

Рис. 2. Фасади Оперного театру в Гуанчжоу

тру. Ламані лінії зовнішнього екстер'єру та внутрішніх приміщень театру, за задумом Захі Хадід, нагадують річкові долини, каньйони та вузькі ущелини. Сформовані ландшафтом лінії продовжуються в середині споруди і визначають зони, включно із лоббі та кафе, їх примхливість надає архітектурі театру своєрідної сценічності, що, подібно до вистави, розгортає «дійство» стін, вікон, стель, проходів, холів, коридорів, що «біжать», «звиваються», «інтригують» розворотами, нерівними відстанями.

Головним приміщенням театру Хахід є велика багатофункціональна зала на 1800 місць. Її доповнює менша зала, розрахована на 400 місць, також багатофункціональна, проте призначена не для великого оперного шоу, а для концерту, перформанса, невеликого спектаклю. Виразність інтер'єрів обох зал передбачає поступову трансформацію форм. Плавні переходи між різними елементами та рівнями уявно продовжують лінії ландшафту, підкреслюючи зв'язок із ним. Всередині глядацької зали використані індивідуальні, армовані скловолокном гіпсові прилади (GFRC), також «підкорені» архітектурній плавності і безшовності. Вони наявні і з зовнішньої, фасадної сторони споруди.

Природна «драматургія» задіяна і у світловому дизайні приміщень. Частково – це освітлення променями, які проникають в середину будівлі через спеціально розроблене зовнішнє скління. Частково – це м'яке світло галогенних лампочок в інтер'єрі, що додає комфорту і затишку.

Колористичне рішення інтер'єрів та екстер'єрів побудоване на поєднанні ахроматичних тонів – темно-сірого та білого. Білий колір домінує в холах і репетиційних залах. Являючи у ахроматичній шкалі спектр сонячного світла, білий, як відомо, є найбільш наближеним до природних елементів з найвищою яскравістю [11]. В той же час меблі головної зали, що мають тон теракоти [12], не порушують ефект домінування світлого колориту.

Геометрія залів продиктована також вимогами акустики, створеної за найсучаснішими технологіями комп'ютерного проектування, що модулюють виключну якість звуку.

Гармонійне поєднання споруди з природою за вектором із-зовні в середину, має водночас і напрям із середини – назовні, в природу, в місто. Будучи культурним центром міста Гуанчжоу, політичної, економічної, наукової, освітньої, культурної, транспортної столиці південної провінції Гуандун з населенням понад 14 млн. жителів, Оперний театр поєднує суміжні культурні споруди – новий музей, бібліотеку, архів провінції Гуандун та інші заклади й фінансові центри. Унікальний архітектурний дизайн Захі Хадід активно впливає на міський пейзаж, його розвиток та зміни.

У 2011 р. дизайнерський проєкт Оперного театру Гуанчжоу Захі Хадід був удостоєний Міжнародної премії Королівського інституту британських архітекторів (RIBA) [13].

Висновки. Ідея Оперного театру в Гуанчжоу, відобразила специфіку ландшафту, культурні історичні традиції краю, сучасний

Рис. 3. Оперний театр в Гуанчжоу. Велика зала. Бічний та фронтальний вигляд

Рис. 4. Інтер'єри приміщень Оперного театру в Гуанчжоу: холи та репетиційні зали

дизайн архітектури та технології. Театр Захи Хадід втілює образ майбутнього.

При створенні концепції оперного театру в Гуанчжоу Заха Хадід надихалася малюнком каньонів, річок, ущелин, валунів, гірських схилів, що перетворилися завдяки її дизайн-проекту на архітектурні форми. Вибрані з топографії, геології, філософії, культури елементи надали споруді неординарності, інноваційності, креативності. Ідею театру, що походила зі стилізації двох каменів, вики-

нутих на берег Перлинної річки, втілюють незвичні фасади, бетонні конструкції з техногенно-ажурними структурами зі скла і металу, динамічна криволінійність стін, досягнута застосуванням стилістичних прийомів конструктивізму, деконструкції, параметричного дизайну.

Побудований у підніжжя башт Нового міста Чжуцзян на площі Хайсіньша, Оперний театр Гуанчжоу став каталізатором розвитку культурних об'єктів у місті.

Література:

1. Король Є.І., Криворучко О.Ю. Деконструктивізм в контексті архітектурної ідеології. Вісник НУ «ЛП». Вип.32. 2004. С. 62–66. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/cc3796ac-8a51-4b5b-8500-8587a36c4343/content> (дата звернення: 17.07.23).
2. Salingeros Nikos A. «Anti-Architecture and Deconstruction» Fourth Edition. Vaira books. Kathmandu, Nepal. 2010. URL: <https://www.arkitekturupproret.se/wp-content/uploads/2018/09/Salingeros-%E2%80%93-Anti-architecture.pdf> (дата звернення: 15.07.23).
3. Zaha Hadid on Russian Artist Kazimir Malevich. URL: <https://www.archdaily.com/530641/zaha-hadid-on-russian-artist-kazimir-malevich> (дата звернення: 26.06.23).
4. Volodymir Sagan, Oleg Artamonov. Візуальна інсталяція як елемент акторської майстерності. Вісник Київського Національного Університету Культури і Мистецтва. Серія: Сценічне Мистецтво, 2020. 3(1), 91–103. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-759x.3.1.2020.204361> (дата звернення: 15.07.23).
5. Пашкевич К.Л., Колосніченко М.В., Фролов І.В., Науменко К.О. Архітектура як творче джерело дизайн-проекування колекцій одягу складних об'ємно-просторових форм. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2016. № 43, Ч. 1. С. 270–280.
6. 15 самых восхитительных театров мира. URL: <https://bth.kiev.ua/15-samyh-voshititelnyh-teatrov-mira> (дата звернення: 17.07.23).
7. Patrik Schumacher. Architekt und Philosoph. URL: https://www.adk.de/de/akademie/mitglieder/?we_objectID=55301 (дата звернення: 17.07.23).
8. Ван Говэй. История сунской и юаньской [традиционной драмы] сицзюй. (Сун Юань сицзюй ши). Пекин: Шаньу иньшугуань, 1915. 135 с.
9. Інь та ян. Енциклопедія сучасної України / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001–2022.
10. Сюн Чжень. Сехоууй лян ваньтяо (20 тисяч недовок). Сіань: Сіаньцзяоуйчубаньше (Сіанське освітнє видавництво), 1987. 486 с.
11. Онацький Є. Українська мала енциклопедія: у 4 т. Білий колір. Т.1.: А-І. Київ: «Пульсари», 2016. 576 с.

12. Ganga Sanjay. Guangzhou Opera House by Hadid Architects. March 3, 2011. URL: <https://www.10.aecafe.com/blogs/arch-showcase/2011/03/03/guangzhou-opera-house-in-china-by-zaha-hadid-architects/> (дата звернення: 26.06.23).

13. ТОП 5 лучших оперных театров современности. URL : <https://dhc.global/media/article/275> (дата звернення: 25.06.23)

References:

1. Korol, E.I., Kryvoruchko, O.Y. (2004). Deconstructivism v contexti architecturnoji ideologiyi. *Visnyk NU «LP»*. 32. P. 62–66. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/cc3796ac-8a51-4b5b-8500-8587a36c4343/content>. (Last accessed:17.07.23) [In Ukrainian].

2. Salingeros, Nikos A.(2010). «Anti-Architecture and Deconstruction» Fourth Edition. Vaira books. Kathmandu, Nepal. URL: <https://www.arkitekturupproret.se/wp-content/uploads/2018/09/Salingeros-%E2%80%93Anti-architecture.pdf> (Last accessed: 15.07.23) [In English].

3. Zaha Hadid on Russian Artist Kazimir Malevich. URL: <https://www.archdaily.com/530641/zaha-hadid-on-russian-artist-kazimir-malevich>. (Last accessed: 15.08.22) [In English].

4. Volodymir, Sagan, Oleg, Artamonov (2020). Visual installation as an element of acting. *Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Performing Arts*, 3(1), 91–103. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-759x.3.1.2020.204361> (Last accessed: 15.07.23) [In English].

5. Pashkevich, K.L., Kolosnichenko. M.V., Frolov, I.V., Naumenko, K.O. (2016). Architekturf jak tvorche djerelo design-projectuvaniya collercij odjagu skladnyh obiemno-prostorovyh form. *Suchasni problemy archyctury ta mistobuduvaniya*. 43, Part 1. P. 270–280. (Last accessed: 17.07.23) [In Ukrainian].

6. 15 the most amazing theaters of the world. URL: <https://bth.kiev.ua/15-samyh-voshititelnyh-teatrov-mira> (Last accessed: 17.07.23) [In Ukrainian].

7. Schumacher, Patrick. Architect and Philosopher. URL : https://www.adk.de/de/akademie/mitglieder/?we_objectID=55301 (Last accessed: 17.07.23) [In English].

8. Wang, Gwei (1915). *Istorija sunskoj I juanskoj [traditionnoj dramy] cytyu*. (Sung Yuan sicoi shi). Beijing, 135 p. [In Chinese].

9. In ta jan (2001-2022). *Encyclopedia of modern Ukraine / ed. coll.: I.M. Dzyuba [and others]; National Academy of Sciences of Ukraine, NTSh*. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. [In Ukrainian].

10. Sun, Zhen (1987). *Sehouyj lian vantiao (20 tysiach nedomovok)*. Sian: Siancjiaoyuchubanshe. 486 p. [In Chinese].

11. Onatsky, E. *Ukrainska mala encyclopedia: u 4 t. Bilij colir. 1.: A-I*. Kyiv: 2016. 576 p. [In Ukrainian].

12. Ganga, Sanjay. Guangzhou Opera House by Hadid Architects. March 3, 2011. URL: <https://www.10.aecafe.com/blogs/arch-showcase/2011/03/03/guangzhou-opera-house-in-china-by-zaha-hadid-architects/> (Last accessed: 26.06.23).

13. TOP 5 best opera houses of our time. URL: <https://dhc.global/media/article/275>.(Last accessed: 25.06.23).